

AZERBAJCAN'DA YENİ ORTAYA ÇIKARILAN BİR OSMANLI ELYAZMASI: *HULASATU`L-İTİBAR**

Telli AHUNDOVA **

Abstract

The worse and trade cultural relations and the wars between Russia-Ottoman empires in XVIII century left noticeable traces in the history of both countries. The peacefull agreement "Kuchuk Kaynarcha" which was signed at that period and changed the geographical strategy was of great historical importants. From the Ottoman side Kuchuk Kaynarcha agreement was signed by equal representative, public figure Ahmed Rasmi Efendi. One manuscript copy of the literary work "Hulasatu'l-İtibar" written on this topic by A. R. Efendi who took part in the war, was found in the Institute of Manuscripts after Muhammed Fuzuli.

Торгово-культурные отношения и войны между Россией и Османским государством в XVIII в оставили заметные следы в истории обоих государств. Подписанное в этот период Кючук Кайнарчайское мирное соглашение, изменившее географическую стратегию, приобрело историческую значимость. Со стороны Османского государства Кючук Кайнарчайское мирное соглашение было подписано полномочным представителем, государственным деятелем Ахмедом Ресми Эфенди. Один рукописный список произведения «Хуласатуль-этибар», написанный участником войны Ахмедом Ресми Эфенди на данную тему, был выявлен в Институте Рукописей имени Мухаммед Фузули.

Takdim

Azerbaycan Milli İlimler Akademisinin M. Füzuli Elyazmalar Enstitüsü, Kafkasların en büyük yazma eserler kütüphanesine sahiptir. Elyazma ve tarihi belgeler bakımından oldukça zengindir. Burada tarih, dil, edebiyat, tıp, coğrafya din, astronomi ve siyaset alanlarında 50 bine yakın el yazma kitap ve belge mevcuttur. Türk dünyası medeniyetinin ortak abide eserleri olan el yazmalar, ilmi eserler ve tarihi vesikalarımızdır. Azerbaycan'da ilim adamları tarafından bu Enstitüde el yazmaların araştırma, tetkik ve neşriyat faaliyetleri yıllardır devam etmektedir.

Bu çerçevede, Osmanlı, Safevi, Azerbaycan hanlıkları, Rusya ve İran tarihi ile alakalı bütün elyazmaların katalogunu hazırladığım günlerde, 1963 yılında yayınlanan katalogları dikkatle gözden geçirmiştım. Bu kütüphanede tarihe ait

* Bu el yazma tarafımızdan Azerbaycan Türkçesine aktarılarak, MEA. M. Füzuli Elyazmalar Enstitütüsü'nce neşredilmiştir.

** Araştırma Görevlisi, Azerbaycan MEA M. Fuzuli Elyazmalar Enstitüsü, e-mail: telli.k@gmail.com

yazmalar arasında adını ilk defa duyduğum Selankuri tarihi adlı kitap dikkatimi çekmişti. Çünkü konu olarak Osmanlı- Rus savaşından bahsediyordu.

Osmanlı-Rus Savaşını Anlatan Bir Elyazma

Elyazmanın müellifi **Mehemmed Ali bin Molla Mahmud es-Selankuri** idi. Bu ad hiç tanıdık değildi. El yazmayı incelediğimde ise konu yabancı gelmemiştir. 1768-1774 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus muharebesinden bahsediyordu.

Bu konuda yazılmış tarihi elyazmaları tetkike başladım. Eseri, hakkında araştırma yaptığım 18. yüzyıl Osmanlı devlet adamı Ahmed Resmi Efendi'nin *Hulasatu'l-İtibar* adlı eserine benzetmiştim. Bu konudaki araştırmayı İstanbul ve Ankara kütüphanelerinden elde ettiğim "Hulasatu'l-İtibar" eserinin el yazma ve çap nüshalarıyla mukayese ederek genişlettim. Eser gerçekten de Ahmed Resmi Efendi'nin "Hulasatu'l-İtibar"ının bir el yazma nüshası idi. "Hulasatu'l-İtibar" eserinin Dünya kütüphanelerinde Azerbaycan nüshasıyla birlikte şuana kadar tespit edebildiğimiz 33 el yazma nüshası mevcuttur.

Yazarın Hayatı

Eserin yazarı Ahmed Resmi 1700 yılında Girit adasının Resmo kasabasında doğmuştur. Ahmed Resmi devlet işlerinde, çeşitli vazifeler ifa etmiştir. Katip olarak işe başlayarak diplomatlığa kadar yükselmiştir. Avrupa'ya gönderilen ilk elçilerden olan Ahmed Resmi 1757 yılında Viyana'ya gönderilmiştir. Devletini liyakatle temsil edip seferden dönüşünde "Viyana Sefaretnamesi" adlı eserini yazmıştır. Devlete mühim vazifelerde bulunan Ahmed Resmi Efendi 1763 yılında Prusya'ya elçi olarak gönderilir. Bu sefer hakkında da "Prusya Sefaretnamesi" adlı eserini kaleme alır. Bundan sonra artık Osmanlı devletinin uluslararası ilişkilerinde tecrübeli bir devlet adamı, olaylara gerçekçi bakış açısıyla yaklaşan önemli bir şahsiyet olarak devletin dış işlerinde hizmet gösterir.

Ahmed Resmi 1768- 1774 yılları Osmanlı-Rusya muharebesi zamanı sadrazam kethüdalığı görevlerinde de bulunmuştur. Bu savaş hakkında yazdığı

“Hulasatu’l-İtibar” eserini önce günlük gibi yazmış ve daha sonra ise bütün bir kitap şeklinde hazırlamıştır.

Ahmed Resmi, bu muharebe sonunda yapılan Küçük Kaynarca sulh mukavelesine Osmanlı devleti adına tam yetkili temsilci olarak imza atmıştır. Muharebeden sonra ise yine devlet idaresinde çeşitli görevlerde çalışmış 1783 yılında, 83 yaşında yorgun devlet adamı hayata veda etmiştir. Kabri İstanbul’da Karacaahmet mezarlığındadır.

Devlet işlerinde, ifa ettiği görevlerle herkesin saygısını kazanarak devrinin sayılan ünlü devlet adamlarından biri olarak tanınan Ahmed Resmi yazdığı eserlerle de kendisinden sonraki nesillerin hafızasından silinmemiştir. Yazdığı eserlerle o, tarihe biyografi ve sefaretname yazarı, tarihçi ve diplomat olarak geçmiştir.

Yazarın Eserleri

Ahmet Resmi Efendi’nin kaleme aldığı diğer eserlerini yazılma tarihlerine göre aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Sefinetür-Rüesa(Halifetür-Rüesa) tahminen 1749.
2. *Hamiletül –Kübera*, 1749 ve ya 1753
3. *El-İstinas fi Ahvalil- Efras* (Atlas ve sahipleri hakkında), 1753
4. *Coğrafya-yı Cedid*, bir Avrupa coğrafyasının Türkçe tercümesidir. 1757
5. Viyana Sefaretnamesi
6. Prusya Sefaretnamesi
7. *Layiha*, 6 Aralık 1769 tarihinde Sadrazam Halil Paşaya takdim olunan hesabat .
8. *Layiha*, 1772 yılında Muhsinzade Mehmet Paşa və Abdürrezzak Efendiye takdim edilen hesabat .
9. *Hulasatu’l-İtibar*, tahminen 1774- 1781 yılları arasında yazılmış. İlk kopyasının tarihi de 1781 yılıdır.

Eserin Teknik Özellikleri

Buradaki el yazmayı İstanbul Süleymaniye kütüphanesinden elde ettiğim en eski el yazma nüshası ile mukayese ettim. Bazı kelimelerde ve sayfalarda küçük farklılıkların olduğu anlaşılıyordu. Ama bunlar bütün el yazma nüshalarında karşılaştığımız farklılıklarla aynı karakteri taşıyordu. Katalogda yazar adı olarak geçen Molla İbn-i Muhammed Es-Selankuri ise eseri çoğaltan müstensih,

yani kitabı kopya eden katibin adı olduğu ortaya çıkmıştı.

Güzel bir nestalik hat ile yazılan bu el yazma 44 varaktan ibarettir. İlk iki satırı kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 1. ve 2. sayfalarda yazılar altınla çekilmiş çift haşiyeye alınmıştır. Diğer sayfalarda ise haşiyeye tek çizgi şeklinde sonuncu sayfaya kadar devam etmektedir.

Eserin İçeriği

Her nüshada olduğu gibi burada da eser mukaddime ile başlıyor. Eserin kuruluşu ve tertibi ise aşağıdaki gibidir:

1. **Mukaddime** - Osmanlı devletini bu sefere mecbur eden sebepleri izah ediyor.
2. **Lahika**- Muharebe için görülen tedarik hakkındadır.
3. **Faslı evvel**- Muhsinzade'nin vazifeden çıkarılması ve Hamza Paşa'nın bir ay sadrazam olması, sonra Emin Paşa'nın sadrazam olup sancağı şerif ile sefere çıkmasını anlatmaktadır.
4. **Faslı sani**- İvazpaşazade Halil Paşa'nın sadrazamlığı zamanı baş veren Kartal Tepesi hadisesinden bahsetmektedir.
5. **Faslı salis**- Silahdar Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı zamanı yaşanan hadiseler anlatılmaktadır.
6. **Faslı rabi**- Muhsinzade'nin evvelki sadrazamlığı dönemini anlatır.
7. **Lahika**- Barışın müdafaa edilmesi hakkındadır.
8. **Faslı hamis**- Muhsinzade'nin sadrazamlığı zamanı olan hadiseleri konu alır.
9. **Faslı sadis**- Muhsinzade'nin sadrazamlığı döneminden bahsetmektedir.
10. **Lahika**- Muharebenin neticesi ve Küçük Kaynarca sulh mukavelesine giden yolu anlatır.
11. **Hatime**- Elçiler bir araya gelip sulh elde edildikten sonra Kırım halkının sebep olduğu çeşitli hadiseleri izah eder.
12. **Tekmile**- Rusya'nın muharebedeki üstün cihetlerinin sebeplerini açıklar.

Türkiye nüshalarından farklı olarak Bakü nüshasının sonu şiir şeklinde Farsça yazılmış bir dua ile bitmektedir:

*Neveştem, nedanem zehalem haber.
Ke, ömrem çe maned, çe ayet, bi ser.
İlahi afvıñın gonahane men,
ke tağet be nare seğer.
Yazdım halımdan haberim yoktur,
Ki, ömrümden ne kaldı, başıma ne gelecek,
İlahi, benim günahlarımı af eyle,
Ki, cehennem oduna tabım yoktur.*

Eserin Önemi ve Değerlendirilmesi

“Hulasatu'l-İtibar” eser, 18. asrın ikinci yarısı Osmanlı devletinin siyasi tarihine ait mühim diplomatik bir kaynaktır. Bu eserinde düşünce ve fikirlerini açık bir ifadeyle ve sistemli bir şekilde izah eden Ahmed Resmi, dünyanın esasının müdafaa üzerine kurulduğunu söyleyerek, barışı müdafaa etmektedir. Aklın sulhu savaşa tercih etmesi gerektiğini belirterek de o vakte kadar Osmanlı devletine hakim olan “din uğrunda savaşa” fikrini cesaretle tenkit etmiştir. Bu eserin Rusya tarihi bakımından da önemli olduğunu özellikle kayıta geçirmek gerekmektedir.

18. asır Osmanlı tarihi büyük olaylara sahne olmasına rağmen araştırmacıların az alaka gösterdikleri bir devirdir. Hâlbuki bu asır muhtelif mevzularda yazılmış eserler ve arşiv materyalleri bakımından çok zengindir. Son yıllarda bu devir Osmanlı tarihi, Türkiye ve Avrupa tarihçileri tarafından yeniden ele alınıp araştırılmaya başlanmıştır. Çünkü Osmanlı devletinde yenileşme hareketlerinin başlaması ve aynı zamanda o muhteşem imparatorluğun çöküş sebepleri bu devirde yatmaktadır. Bundan başka Avrupa ve Türkiye tarihçilerinin nazarı dikkatini celbeden Osmanlı devleti, sosyal ve içtimai tarihi mevzusu 18. asır bütün olarak ele almağa sevk etmiştir.

Bu dönem Rusya bakımından da ehemmiyetli bir dönemdir. Rusya'nın güçlü bir devlet olarak tarih sahnesine çıkması, bu asırda Osmanlı devleti ile imzaladığı Küçük Kaynarca (1774) mukavelesinden sonra olmuştur. Bu yeni dönemde, Rusya başta olmak üzere, Avrupa devletleri Osmanlı coğrafyasından pay almaya gayret etmişler ve bunu gerçekleştirmek için planlar ve programlar yapmışlardır. Kırımın bağımsızlığı ve daha sonra da Ruslar tarafından işgali Karadeniz`de ve Kafkaslarda Rusların güçlenmesinin önü açılmıştır.

Sonuç

Dünya tarihi bakımından Osmanlı-Rus münasebetleri bütün tarihçilerin üzerinde durduğu ehemmiyetli bir mevzudur. Bu döneme ana kaynak teşkil eden “Hulasatu'l-İtibar” eseri sadece Türkiye ve Rusya tarihçilerinin değil, Avrupa tarihçilerinin de dikkatini çekmiştir. Nitekim daha 19. yüzyılda bu eser Almanca, Fransızca ve Rusça'ya tercüme edilerek neşir olunmuştur.